

[0801] “IN HET LAND DER BLONDEN IS HET ZWARTE SCHAAP KONINGIN” (POSTMODERN SPREKWURD). RESINTE ÛNTJOUWINGEN YN DE LITERATUERKRITYK

Elizabeth J. Brouwer

Summary

Recently two volumes of essays have been published which give a clear view of the position of literary criticism in Friesland today. Literary criticism has been stimulated in recent years by the two state funded literary foundations assigned the task to stimulate literature in The Netherlands. The sphere of activity of both funds comprises not only Dutch-language literature, but also Frisian-language literature. The recently published volumes are discussed here from the point of view of academic literary criticism and theory. In Friesland the bounds between popular and academic literary criticism cannot be so easily drawn. The literary audience in Friesland is not neatly split up in specialized groups; there is a lack of specialists in the field to allow for an autonomous development of the two; therefore there is an unreflected va-et-vient between literary criticism, literary history and literary theory. The present article sets itself the task to weigh the critical essays published in Jabik Veenbaas' De lêzer is in duvel (The reader is a devil) and their reception within Frisian literary circles. One of the central arguments of the essay is that postmodernism is a concept that should be done away with in literary criticism, because it cannot be convincingly disengaged from modernism. The implication of this formalist view for Frisian literary historical studies is assessed and found lacking.

De “dynamyske diskusje” dêr't Jabik Veenbaas syn De lêzer is in duvel de iepeningsset foar die...

De twa Nederlânske literêre fûnsen, it Fonds voor de Letteren en it Produktiefonds, hawwe goed begrepen dat de kwaliteit fan de Fryske literatuerskôging te winskjen oerlit. As remedy hawwe de beide fûnsen de ôfrûne jierren ynvestearre yn de befoardering fan de literatuerkrityk yn Fryslân. Sa

krigen de tydskriften *Hjir*, *Trotwaer/De Moanne* en *Kistwurk* spesjale subsydzje om har ris wat wiidfiemjender kritiken yn har blêd permittearje te kinnen; troch subsydzje fan it Produktiefonds koenen de redaksjes skriuwers en kritisy oantrune om in wurk fan langer azem te skriuwen oer Fryske literêre oeuvres, ûntjouwingen en streamingen. De essaybondel dy't hjir op it aljemint komt, *De lêzer is in duvel* fan Jabik Veenbaas (hjrnei DLD),¹ is ien fan de risseltaten fan dizze ynstitúsjonele befoardering fan de Fryske literatuerkrityk. De skriuwer, sa stiet it op it omslach, krige in beurs fan it Fonds voor de Letteren en de útjouwer waard troch subsydzje fan it Produktiefonds holpen om it risiko fan in wierskynlik net maklik ferkeapbere produksje nimme te kinnen.

De bondel DLD hat al daliks by syn ferskinen ta animearre diskusje laat. Skriuwers en publisisten fan namme hawwe der yn lêzingen en krityske skôgingen fûl op reagearre. Harmen Wind brocht de belangrykste reaksjes byinoar, skreau der in nijsgjirrich foaropwurd by en publisearre se yn in bondel mei de titel *In dynamyske diskusje* (hjrnei DD).² Net allinne foar skriuwers en kritisy, mar ek foar de akademyske stúdzje fan de Fryske literatuer binne beide bondels publikaasjes dy't omtinken fertsjinje. De Fryske Akademy en de universiteiten jouwe mar in lyts bytsje systematysk omtinken oan de Fryske literatuer. Der is ferlet fan ûndersyk op it mêd fan de Fryske literatuer en mei dat de bysûndere jildten foar de saneamde lytse letteren oan de Grinzer universiteit net mear earmurken wurde foar nij op te setten ûndersyk, mar brûkt wurde foar it yn stân hâlden fan de besteande formaasje,³ is de akademyske Fryske letterkunde werom by ôf en binne der mar sa'n trije of fjouwer minsken yn Nederlân dy't har dwaande hâlde kinne mei ûndersyk fan de Fryske literatuer. Krekt om dy reden is de ôfgrinzing fan literatuerkrityk oan de iene en literatuerteory of literatuerwittenskip oan de oare kant sa nuodlik. De kâns is grut dat beide bondels dy't it útgongspunt foarmje foar dit artikel har plak fine yn it akademysk ûnderwiis en dan net as objekt fan stúdzje, mar as resultaat fan stúdzje. Sintrale fraach yn myn artikel is oft en oant op hokker hichte sa'n gebrûk rjochtfeardige is. Biede de beide bondels kennis oer de Fryske literatuer of jouwe se dêr allinne mar in

1. Jabik Veenbaas, *De lêzer is in duvel (essays)*. Utjouwerij Bornmeer, Ljouwert 2003.

2. Harmen Wind (bes.), *In dynamyske diskusje. Reaksjes op it literatuerkrityske wurk fan Jabik Veenbaas*. Utjouwerij Venus, Frjentsjer 2003. DD befettet neist direkte reaksjes op DLD ek artikels yn literêre tydskriften dy't nei oanlieding fan eardere fersys fan Jabik Veenbaas syn essays ferskynd binne.

3. Ut dat jild waard yn Grins û.o. it ûndersyk nei it oeuvre fan Ypk fan der Fear betelle.

fisy op? Moatte we de beide essaybondels sjen as letterkunde of as literatuerkrityk? En wat soe mooglik de grins tusken beide wêze?

Essay

Dizze fraach hat ferskillende aspekten: yn it foarst wol ik der op wize dat DLD in bondel mei essays is. It is in bondel dy't finansierd is troch de twa wichtichste literêre fûnsen dy't as primêre taak hawwe de befoardering fan de literatuer, wêrby't it Fonds voor de Letteren him op de skriuwer rjochtet en it Produktiefonds op it mooglik meitsjen fan de útjefte en dus de lêzer en de útjouwerij stipet.

It essay heart ta in wat hybride sjenre, omdat it tagelyk persoanlik, literêr en saakkundich wêze moat. Ik lear it myn studinten altyd sa: in essay is in komposysje, meast koart en yn proaza, oer hokfoar ûnderwerp ek. In essay jout in persoanlike, orizjinele en saakkundige fisy op it ûnderwerp, dêr't in goede styl, tinkkrêft en seleksje- en kombinaasjefermogen needsaaklike betingsten foar binne. Dat nei myn betinken moat in essay ek hifke wurde op saakkundigens; in essay dat ûnsin bewear, mar in stilistyske pearle is, kin mar amper as in slagge essay beskôge wurde, alteast neffens dizze opfetting.

De skriuwer fan DLD, Jabik Veenbaas, hat sjen litten dat er in betûft oersetter is, hy wurdt sjoen as in profesjoneel literatuerkritikus dy't by steat is om wurk fan ferskillende sinjatuer en strekking konsistint te hifkjen. In skoft ferlyn is der in bondel mei koarte ferhalen fan him ferskynd en ik haw heard dat der in fersebondel fan him op kommende wei is. Dêrby hawwe wy oeral lêze kinnen dat er Ingelsk, filosofy and Frysk studearre hat, dat men soe sizze dat wy hjir te krijen hawwe mei in man fan kwizekwânsje. As wy dit profyl sa oersjogge, dan soe it essay krekt it sjenre foar him wêze: taalgefoeligen, tinkkrêft, fisy en belêzenheid – net allinne yn de Fryske, mar benammen ek yn de ynfloedrike Ingelsk(talig)e literatuer – makket ús tige nijsgjirrich nei wat dizze man te sizzen hat. It kin ek hast net oars as in bondel fan syn hân moat in wichtige tafoeging wêze oan de Fryske letterkunde.

Nei it lêzen fan DLD twifelje ik lykwols oft myn opteine ferwachtingen wol wier makke binne. Eins fyn ik de bondel hast op alle boppeneamde fronten in teloarstelling. Saakkundigens ûntbrekt it oan, tinkkrêft hâldt net oer, taalgefoeligen en styl falle net bjuster op en fisy is der miskien wol, mar wurdt oan it sicht ûntlutsen troch Veenbaas syn wol heechstpersoanlike, mar net altiten like relevante *hang-ups*. Oars as Klaes Dykstra, dy't yn syn *Lyts hânboek fan de Fryske literatuer* oertsjûget fanwege syn literêr oar-

dielsfermogen en syn talint om dat koart en bûnich del te setten, lykje Veenbaas syn oardielen faak optocht en meganysk. Dêr komt by dat er auteursyntinsjes en it literêre wurk noch alris trochinoar hellet en de oanstriid hat om literatuer op te fetsjen as in foarm fan keunst dy't benammen (morele) ideeën opsmyt en ek as sadanich lêzen en hifke wurde moat. Fierder bliuwt it dizzenich wat de programmatyske kar foar de “duvelske” lêzer no krekt tafoeget – de lêsbere essays binne frjemdernôch dyselden dy't har safolle mooglik konsintrearje op de teksten sels, dy oer Durk van der Ploeg, Douwe Tamminga, Obe Postma en Tsjêbbe Hettinga. De essays dy't wiidfiemjender binne helje spitigernôch nearne de klearrichheid dêrfan.

De bondel is ferdield yn trije skiften, der steane 11 essays yn en yn syn foaropwurdsje docht de skriuwer oan de lêzer te witten wat er mei de essays foar eagen hat. De alve essays binne wer ûnderferdield nei ûnderwerp: de earste trije binne in bydrage oan it teoretysk debat oer postmodernisme yn de literatuer, oer de wearde fan de literatuer en oer de literatueropfettingen fan Jo Smit. It twadde skift, mei de titel *De duvel en de slang*, is in besprek fan it wurk fan trije Fryske prozaïsten, Trinus Riemersma, Josse de Haan en Durk van der Ploeg. De essays oer Riemersma en Van der Ploeg geane yn op harren hiele oeuvre, wylst dat oer Josse de Haan him beheint ta ien fan syn wurken. It tredde skift, *Dionysos yn de stringen*, befettet neist oersjoggen fan de dichterlike oeuvres fan Tsjêbbe Hettinga, Douwe Tamminga en Trinus Riemersma, in fisy, yn debat mei Philippus Breuker, op de oarspronklikheid fan it wurk fan Obe Postma.

Literatuerhistoaryske wearde fan DLD

Yn de bondel DD binne de oardielen oer Veenbaas syn literatuerhistoaryske saakkundigens net mijen. Steven de Jong, Josse de Haan en Trinus Riemersma stelle Veenbaas syn literatuerhistoaryske kennis – benammen wat de Fryske literatuer oangiet – yn ‘e kiif. It meast fûleindich is Steven de Jong: as al syn histoaryske argumenten like deugdlik binne as dyselden dy't ik oersjen kin,⁴ dan is De Jong syn krityk deadlik en kin men DLD net oars sjen as

4. Hjir wiis ik bygelyks op Veenbaas syn ‘misreading’ fan Lolle Nauta syn essay *Literatuer en engaazjemint*. Veenbaas besiket Lolle Nauta in simplistysk ‘neo-marxistyske’ miening yn de skuon te skowen dy't der op delkomt dat in skriuwer him engagjeare moat, wylst Lolle Nauta bewear, oan de hân fan syn lêzing fan it wurk fan Dostojevsky, dat in skriuwer net oars kin. Dostojevski hie in sosjaal program, mar wylst er oan it skriuwen wie, begûn de wrâld dy't er stal joech oan hiele oare wetten te folg dwaan. (Sjoch ek myn besprek fan *Stasjonearre yn Fryslân yn Trotwaer* 56 (2002), nr.

in heechstpersoanlike, mar oanwiisber net-stekhâldende fisy op de Fryske literêre kultuer fan de lêste desennia - en dat wylst dy dochs al oaninoar hinget fan de myten. Steven de Jong hat lykwols yn it foarste plak syn betinken oer Veenbaas syn fisy op literatuer en syn posysje yn it literêre fjild. Ik kom hjirop werom yn de paragrafen dy't de fisy en styl fan DLD behannelje.

Riemersma syn reaksjes opnomd yn DD binne stilistysk nijsgjirrich; hy kreëaret op subtile wize in personaazje dat de essaybondel fan Veenbaas besprekt en jout sa syn argewaasje mei de essays yn de bondel konkreet stal. It fiksjonale personaazje hat wol wat oars oan de holle as om dom wurk te lêzen, en it fertelt yn de op in gearkomst fan it Literêr-histoarysk Wurkferbân útsprutsen reaksje⁵ dat er him beheind hat ta de ynliding fan DLD, en in elektroanyske scan fan de fierdere tekst om te sjen oft wat tasein wurdt yn de ynliding ek wiermakke wurdt yn de essays dy't dernei komme. It resultaat is neffens dit personaazje treurich. Mei oare wurden, it ûntbrekt de essaybondel oan gearhing en in konsekwint betooch. It liket derop dat Riemersma mei dizze stilistyske ferdûbeling him de essays fan de lea hâldt. Ut rankune kin soks hast net wêze, want as wy Veenbaas leauwe meie, is Riemersma de grutste Fryske nei-oarlochske skriuwer fan wa't it wurk meunsterje kin tsjin wat der yn in hiele rige oare literatueren skreaun is. Riemersma syn histoaryske krytyk komt der op del dat Veenbaas in te smelle basis leit ûnder syn idee dat yn de Fryske literatuer fan de jierren 1960 ôf, foarm en fint tsjinoer inoar steane, dat Jo Smit grutte ynfloed hân hat yn it trochslaan fan de balâns nei de kant fan de foarm - omdat er sa'n grutte ynfloed op Trinus Riemersma hân hawwe soe - en dat de Koperative Utjowerij in konsistint operearjend ynstitút wêze soe dat allinne dy literatuer útjout dy't temjitte komt oan de formalistyske standerts dy't troch in bent fan adepten fan Jo Smit en Trinus Riemersma autoritêr heechhâlden wurde.

Josse de Haan, dy't as skriuwer it hurdst oanpakt wurdt yn Veenbaas syn essays, slagget der yn syn reaksjes yn om de hiele kwestje fan ynfloed en beynfloeding sa't Veenbaas dy suggerearret, yn twifel te lûken. Yndie, ynfloed is in begryp dat yn de essays fierstentemin klausulearre wurdt. It liket my ta dat Veenbaas troch syn wiisbegearteoplieding beseffe moatten hie dat de oerdracht fan meganysk oarsaak- en gefolchtinken op de relaasjes fan taaluteringen fan ferskillende persoanen simplistysk is en net ta mear yn-

2, p. 56-63). Net allinne doocht Veenbaas syn lêzing fan Lolle Nauta syn krytyk op Sartre net - sa't ek Steven de Jong opmerkt -, hy makket en passant ek fan it neo-marksisme in klisjee.

5. De gearkomste fan it Literêrhistoarysk Wurkferbân fan 14 maart 2003 wie hielendal wijd oan in besprekking fan Veenbaas syn bondel *De lêzer is in duvel*.

sjoch liedt, dat wat dat oangiet hie in stikje begrypsskiednis of begryps-refleksje net misstien. Dêr wyst De Haan liket my terjochte op. Hjirûnder kom ik op dizze kwestje wêrom.

De krityk yn DD giet lykwols noch fierder en jildt sawol de represintaasje fan de resinte Fryske literatuerskiednis as de riddenearring en argumintaasje. Yn de kommentaren fan Albertina Soepboer, Gerbrich van der Meer en Jetske Bilker wurdt Veenbaas fynsinnich te ferstean jûn dat syn werjefte fan it Fryske literêre systeem net doocht. Veenbaas soe de Fryske literatuer foarstelle as in systeem mei in sintrum dat foarme wurdt troch wat er oantsjut as de formalistyske Q-bent; it gesach fan dy bent soe sa grut wêze dat yn Fryslân in iensidige literatueropfetting ûntstien is dy't sawol de produksje as de resepsje fan literatuer bepaalt. Veenbaas soe it opnimme foar in literatuer dy't ekspressyf en sawol psychologysk as kwa sizzenskrêft autentyk is. Soepboer en Van der Meer lûke de macht fan de Q-bent net yn twifel, mar sy sjogge dy net sa absolút as Veenbaas en stelle dat der folle mear is yn de Fryske literatuer as dy tsjinstelling allinne. Veenbaas syn werjefte fan de resinte literatuerskiednis makket alderlei skriuwers en wurk ûnsichtber. Benammen soe Veenbaas syn dichotomyske fisy it sicht ûntnimme op romans en poëzy fan froulju en fan in jongere generaasje skriuwers en dichters. Hy soe gjin each hawwe foar poëtikale ûndernimmings en ûntjouwingen yn Fryslân dy't net beskaat wurde troch de striid tusken formalisme en persoanlike autentisiteit. Soepboer lit sjen dat der Fryske skriuwers by de rûs binne dy't har net om dy tsjinstelling bekroadzje en fan wa't men it wurk net better benei komt troch dy dichotomy der op los te litten. Tsjinoer it ferlet oan systeem, set sy in raffelich realisme en wiist sa op de problemen dy't ynherint binne oan it karakterisearjen fan in literêre perioade mei mar ien sintrale tsjinstelling allinne. Ek yn har krityk toant him de skriuwershân: sy karakterisearret Veenbaas syn essays mei it byld fan in fuotbalwedstriid, de formalisten tsjin de psychologysk-realisten. Se seit:

“Set mar wat skriuwers fan de KU op de reservebank del en set wat reservespilars mei aardich wat jongeren en froulju op it fjild. Dan komt der perfoarst in oare útslach. Dan krijt de KU einlik it plak dat har takomt, kinne de psychologyske realisten wêr rêstich sykhelje en ferdwynt dy nuvere reservebank fan de Fryske literatuer.”⁶

6. DD p. 90.

Van der Meer sjocht in selde soart fan pree-okkupearre foarstelling fan de Fryske literatuer yn Veenbaas syn essays. Sy neamt Veenbaas de finzene fan syn eigen dualisme; hy bout ûnôflittend oan de muorren fan dy finzenis. Syn stoareagjen op it ûntwikende skriuwen fan Riemersma en syn epigoanen makket dat er it wurk fan al dy skriuwers en dichters net sjocht dy't har net om moades bekroadzje en har lichtfuottich troch it hiele literêre lânskip bewege. Van der Meer sitearret yn dit ferbân Tiny Mulder, dy't it idee hat dat konkurrinsje tusken manlike literators de oarsaak is fan simpele sintrum-periferymodellen yn de literatuerkrityk.

Ek yn Jetske Bilker har reaksje merkby't men de skriuwer. Yn har essay *De wraak fan Jabik Veenbaas* is har toan sa iroanysk dat sels har oardiel dat Veenbaas syn bondel in 'ferriking [is] foar it Frysk' ambigu wurdt. Bedoelt sy de Fryske literatuer of sljochtwei de Fryske taal: safolle is der net skreaun oer de post-moades yn it Frysk, dat, ja, men kin fan betinken wêze dat it idioom troch Veenbaas syn essays gâns útwreide is. Neffens Bilker binne Veenbaas syn bewearings fral 'dryst' en sy fermoedet der 'persoanlik sear' (p. 119) efter. Op Veenbaas syn postmodernisme-opfetting hat se it net stean. Se set him del as in bluisterige Don Quichotte, dy't tinkt it hiele literêre discours ûntdwaan te kinnen fan it postmodernisme. It postmodernisme is neffens Veenbaas in fersin en al dyjingen dy't besocht hawwe ús tiid as postmodern te karakterisearjen hiene better neitinke moatten, sadat har wol dúdlik wurden wie dat it yn de letterkunde in oerstallich begryp is.

Al mei al is dúdlik dat dizze skriuwers en kritisy net oertsjoege binne fan de wearde fan Veenbaas syn essays as represintaasje fan de moderne Fryske literatuer. We sille hjirûnder sjen hoe't se Veenbaas syn oardielsfermogen en syn styl beoardielje. It moat sein wurde dat Veenbaas syn essays ek net oankundiget as produkt fan systematysk literatuerhistoarysk ûndersyk. Lykwols docht er fiergeande útspraken oer dy skiednis, en sa't ik al oanjoech is ek saakkundigens in kritearium dêr't in essay op hifke wurde mei. Literêrhistoarysk is der yndie in soad oan te merken op DLD. Veenbaas syn persoanlik perspektyf op de lêste sa likernôch 40 jier is as represintaasje fan dy perioade te koart om 'e hoeke. Trinus Riemersma syn hâlding foar de Fryske literatuer oer, syn romans, ferhalen, fersen en kritiken hawwe wiswier in grutte oanlûkingskrêft hân en dat oan dizze skriuwer op in ferskaat fan terreinen in dominante posysje taskreaun wurdt, kin net ien Veenbaas ûntstride. Mar dêrút is net samar ôf te lieden dat in hiel tiidrek troch de man beskaat is. Ek stiet it Veenbaas frij om te finen dat Riemersma syn poëtikale opfettingen net doge, of dat dy syn eksplisyt formulearre ideeën oer litera-

tuer net strike mei syn skriuwen sels. Nijsgjirrich út literatuerkritysk eachweid is ek Veenbaas syn konklúzje dat in protte fan Riemersma syn wurk no krekt weardefol is om wat ûntkomt oan syn formalistysk gewisse en dito útgongspunten. Mar Veenbaas seit mear: hy ferwyt Riemersma en syn Q-bent dat dy opkeare wêr't it yn de literatuer winliken om giet: de siele, autentisiteit, subjektiviteit. Riemersma syn poëtikale opfettingen en syn statuer as ûnbetwivele grutste libbene Fryske auteur hawwe in klimaat fan literêr dogmatisme en yntolerânsje fan gefolgen hân, sa suggerearret Veenbaas.

Sa'n stelling soe nijsgjirrich wêze kinne as dy op histoarysk ûndersyk berêste, mar dat fine we yn de essays net. Kin it troch in soad minsken fiede tekoart oan literêre wurdearring foar it wurk fan Durk van der Ploeg of Hylkje Goïnga of Rink van der Velde – dy't nammers ôfwêzich is yn Veenbaas syn essays – taskreaun wurde oan de poëtika fan Trinus Riemersma? In literatuerhistoarikus soe bêst ynteressearre wêze kinne yn de ûntjouwing fan de literatuerkrityk yn Fryslân nei de twadde wrâldoarloch en it soe goed wêze kinne dat Riemersma syn ideeën yn in part fan dizze perioade it kritysk debat dominearre hawwe. Dat barde lykwols hieltyd troch in berop op Riemersma syn orizjinaliteit as skriuwer en kritikus – in kritearium dat Veenbaas as syn eigen alternatyf delset – en net op grûn fan syn 'lear' (as dy der al wêze soe). De behearsking fan it kritysk debat wol lykwols net sizze dat der ek ynstitúsjoneel in grutte ynfloed fan útgien is. Hat it útgjouwens stjoerd yn har útjeftebelied; hat it de lêzers by it wurk fan, yn de eagen fan guon, miskende, auteurs as Van der Ploeg en Goïnga weihâlden; hat it potinsjele skriuwers ôfskrikt? Hoe wichtich wie de saneamde Q-bent as it gong om it krijen fan subsydzjes en stipendia? Fragen dy't sa maklik noch net te beantwurdzjen binne; se ûnderstelle in klear ynsjoch yn de ûntjouwing fan it Fryske literêre systeem, syn ferbiningen mei it Nederlânske literêre systeem en syn relative bepaaldheid troch de skiednis dy't net begjint mei Jo Smit syn eksistinsjalisme.

As de saak dêr't Jabik Veenbaas syn essays oer gean de resinte Fryske literatuerskiednis is, dan moatte wy konkludearje dat it Veenbaas oan presisy ûntbrekt. Hjir moat foar de earlikheid nochris sein wurde dat er him net as literatuerhistoarikus presintearret. Hij skriuwt - ik sitear - dat er "yn in histoarysk mar aktueel ramt" in "eigen estetysk en poëtysk kredo" sketst.⁷ Kredo, dat wol sizze dat it him om syn leauwen giet, om wer't er yn leaut as it om literêre keunst giet. Dat leauwen docht er yn in histoarysk mar aktueel ramt. Mar wat kin dat ramt wêze? Giet it om de skiednis en de aktualiteit

7. DLD p. 7.

neffens Jabik Veenbaas? Kinne we de skiednis samar nei ús hân sette? Wat is it dochs nuodlik om presys te sizzen wêr't it om giet. Dochs is dat de taak fan de essayist. Ik soe wolle dat ik sa hurd wêze koe om op grûn fan it neatsizzende fan sa'n útspraak de essayist te diskwalifisearjen, mar spitigernôch begryp ik wol wat er sizze wol. Veenbaas is ynteressearre yn de aktuele ferhâldingen yn de Fryske literatuer, hat der belang by om dêr in rol yn te spyljen en om dat belang krêft by te setten troch in berop op de skiednis te dwaan. Syn stribjen nei in eigen poëtikaal kredo giet lâns de wei fan de útiensetting mei oaren dy't yn syn ûntjouwing as kristallisaasjepunten tsjinne hawwe; hij foarmet syn kredo mei help en tsjinoer harren. As essayist mei er syn persoanlike ûntjouwingsgong sketse – de lêzer moat der lykwols op fertocht wêze dat dy wei befluorre wêze kin mei in lange rige fan 'misreadings'.

Fertellen: it grutte probleem yn de literatuer en yn de literatuerwittenskip

Om literatuerhistoarysk nijsgjirrige fragen op te smiten is in foarstelling fan it literêre fjild as beskaat troch de tsjinstelling tusken formalisme, dêr't de skriuwer as unyk minske út wei skreaun is en ferfrjemding alles is, oan de iene kant, en persoanlike oarspronklikheid as boarne fan literatuer oan de oare, miskien wol in aardich útgongspunt. As de histoarikus lykwols net by steat is om dy tsjinstelling histoarysk te ûndersykjen, mar allinne mar normatyf, d.w.s. dat er de iene literatueropfetting better fynt as de oare, dan kin it hast net oars as syn ûndersikingen geane de kant út fan it striidferhaal, in avontoereroman, mei helden en smjnten, meiridders en bewûnderers. En dat is spitich, want it soe dochs wol moai wêze as ien no ris de yn de lêste jierren oanboazjende oanfallen op it ferfrjemdingsideaal histoarysk wist te tsjuten. In hypoteze dêroer hâldt fansels ek in analyze yn fan de betsjutting yn kultuerpolitike of -histoaryske sin fan in literêre beweging dy't har taak foaral seach yn it ûndersyk fan en it eksperimint mei de betingsten fan it fertellen. Wêrom't krekt dat fertellen as sa wichtich sjoen wurdt – yn sawol it modernisme as it postmodernisme – hat te krijen mei it idee dat fertellen in sa'n algemien minsklike en basale foarm fan foarstellen fan de wrâld is, dat wy hast ferjitte dat it oan formele betingsten foldocht dy't net streekrjocht yn ferbân te bringen binne mei de wrâld sels. Roland Barthes seit it sa: "It fertellen is ynternasjonaal, transhistoarysk, transkultureel: it is der ienfâldichwei, sa as it libben sels." Fertellen is in typysk minsklike wize fan betsjutting jaan oan de *Umwelt*. Fertelfoarmen wurde om sa te sizzen projek-

tearre op it omskaaien fan de sensaasjes, de dingen, de barrens, en dy wurde oarsom ek wer oproppen troch de fertel- en ferhaalstruktueren dy't wy ta ús foldwaan hawwe. Nijsgjirrich is dan dat der ferskillende typen fertelling binne, mei ferskillende plotstruktueren en ferskillende oriïntearringssintra, dy't allegearre op har bysûndere wize in gehiel meitsje fan fersprate ûnderfiningen, waarnimmingsen en tinken. Sawol de literatuer als de literatuerwittenskip hawwe har yn de 20ste ieu mei it ûndersyk fan it minsklik fertelfermogen dwaande hâlden, de skriuwers fral troch te eksperimintearjen mei foarmen en de literatuerwittenskippers fral troch dy foarmen histoarysk te ûndersykjen en formeel te beskriuwen. Dat der fanút de kant fan de literatuerwittenskip wat dat oangiet yn earsten in foarkar bestie foar ferhalen dy't yn ferhaaltechnyske sin bysûnder binne, is gjin wûnder: troch it abnormale krije jo better ynsicht yn it alledeiske.

Om werom te kommen op Veenbaas syn foarstelling fan de formalistyske preökkupaasjes fan guon Fryske skriuwers: dy kinne dus net werombrocht wurde ta in persoanlike foarkar fan dizze skriuwers dy't it om har movearjende redenen aardich fine om de skjirre yn in ferhaal te setten en de stikken yn in frjemde folchoarder op de lêzers harren buordsje te lizzen. It is net in spultsje dat hja spilen, mar it wie needsaak, sa as ek Jo Smit en Lolle Nauta al yn de jierren sechtich fan de foarige ieu elokwent útlein hawwe. Dat Veenbaas de politykhistoaryske bewoarteling fan it formalisme negearret is net allinne spitich, mar ek tige "parochial" – om de assosjaasjes dy't it wurd 'provinsjaal' yn de Fryske kontekst hat, mar foar te kommen. Foar it hifkjen fan de kwaliteit fan de essays fan Veenbaas is it goed om hjir fêst te stellen dat oan de foarkar fan Veenbaas foar in beskaat type fertelling neat mis is, mar dat der wol wat mankeart oan syn ferliedingskeunst om mei him mear omtinken te jaan oan dy fertellingen dy't kwa foarm minder ferfrjemdzjend binne en miskien mear temjitte komme oan it ferlet fan lêzers om betsjutting (foarspegele) te krijen.

Fisy en tinkkrêft

Literatuerhistoaryske saakkundigens mei it oan ûntbrekke yn Veenbaas syn essays, mar mei de literatuerskiednis is net de hiele literatuerwittenskip beslikke, dat wy kinne ús de fraach stelle oft de essays konseptueel, teoretysk en kwa fisy op de Fryske literatuer en kultuer saakkundich binne. Riemersma syn scan fan de essays op de termen dy't yn de ynliding nei foaren komme, lit al sjen dat de gearhing fan foaropwurd en essays te winskjen

oerlit. Op himsels is dat foar in essaybondel net ferkeard, de skriuwer kin dat dwaan mei de bedoeling om in bepaalde lêshâlding by de lêzer op te roppen, om him of har direkt al út te noadigjen in kant te kiezen: hâlde jo it mei dyjingen dy't op it plús sitte – de Q-bent – of kieze jo de kant fan de ferhûddûkten dy't persoanlik en autentyk proaza besykje te skriuwen, dat is de fraach dy't yn de ynljeding steld wurdt. Moraal beskaat sa de Fryske literatuer en sa liket Veenbaas it ek te wollen.

Jabik Veenbaas syn essays geane folle fierder as de Fryske literatuer al linne. Hy hellet in ferskaat fan streamingen, perioaden, skaaimerken, stilen, tinkrjochtingen en debatten oeral. Sa komme we it modernisme tsjin, *it* realisme, *de* psychologyske roman, *it* neo-marksisme, *it* postmodernisme, *it* formalisme. Krekt as wit elkenien dêr alles fan. Ik doar te wedzjen dat der mar in lyts hantsjefol minsken yn Fryslân is dy't begripe wêr't de skriuwer it oer hat, en sa no en dan tocht ik dat hy it sels ek net hielendal begriep en wy as lêzers dan al hielendal net mear. Al dy grutte wurden wurde brûkt sa as minsken se ek wolris brûke yn petearen ûnder freonen, let op de jûn, as koartskrift om mei grutte stappen gau thús te wêzen. Der is hjirboppe al wiisd op de pedante wize dêr't de skriuwer de literatuerkrityk en -wittenskip op tinkt ferlosse te kinnen fan har oertsjûging dat ús kultuer postmodern wêze soe.

Fan de boppesteande tige algemiene oantsjuttingen is postmodernisme lykwols noch wol dejinge dy't it meast wiidweidich behannele wurdt. Veenbaas ûnderskiedt in filosofysk en in artistyk postmodernisme. Foar it ûnderskied tusken postmodernisme en modernisme yn de filosofy binne noch wol arguminten te betinken, sa seit er, postmodernisme drukt it fallyt fan it Ferljochtingsprojekt út, dêr't Ferljochting en moderniteit sa likernôch synoniemen by lykje te wêzen. Mei it filosofysk postmodernisme kin Veenbaas it *polityk* net lykfine; hy fynt dat it Ferljochtingsprojekt noch lang net fallyt is:

“De idealen fan de Ferljochting hawwe sa't skynt har tiid noch net hân en we kinne it tiidrek fan de moderniteit wat dat oangiet dus net samar foar de dea opskriuwe.”⁸

By de Ferljochting hearre demokrasy, minskerjochten en minsklikheid, sa lit Veenbaas ús witte. Dy wearden te fersmiten betsjut dat men de brûkberheid derfan yn de ynternasjonale ferhâldingen ûnderskat, seit er. It is hjir net it plak om wiidweidich op dizze wat simplistyske foarstelling fan wat postmo-

8. DLD p. 12.

derne filosofy is yn te gean. Folstiet de konstatearring dat der mar in bytsje postmoderne filosofen binne dy't har fersetste soene tsjin de wearden dy't Veenbaas hjir opropt. Postmodern tinken wol folle earder sizze dat de rjochtfeardiging dy't foar sokke wearden jildt, fûn is yn in neffens har problematysk boppe tiid en plak ferheven, universeel jildend witten, dat it resultaat wêze soe fan in superieur en yn de tiid meast foarútskade yntellektualiteit en rasjonaliteit. Postmoderne filosofen ferlizze it eachweid en sjogge nei de gearhing dy't der altiten is tusken wearden, wittenskip, filosofy en de organisaasje fan de maatskippij, mar net yn de sin dat de wearden dy't in maatskippij seit heech te hâlden ek wier heechhâlden wurde. Se ûntlûke krekt beskate machtsferhâldingen oan it each.⁹ Postmoderne filosofen hawwe foaral omtinken foar dy groepen en prosessen yn de maatskippij dy't de oarder fersteure. Yn it twadde part fan de tweintichste ieu hie dy fersteuring nochalris te krijen mei de beregeling fan de seksualiteit: de ferhâlding tusken manlju en froulju, homoseksualiteit, fuortplantingstechniken. De lêste jierren liket de fersteuring fan it selsbyld fan in heechûntwikkele westerske beskaving foaral dêr plak te finen dêr't se konfrontearre wurdt mei sawol har ymperialistysk ferline as har ekonomyske fundearring: migraasjeproblematiken, jihad en folle net genôch.

Is it postmodernisme yn Veenbaas syn optyk polityk al in fersin, lit stean yn de keunst. Dêr tsjut it benammen disharmony en heterogeniteit oan, wat safolle sizze wol as dat der boarte wurdt mei stilen, sjenres en konvinsjes. Moai is Veenbaas syn observaasje dat in keunst dy't neat oars docht as it recyclen fan âlde prosedeas de yndruk jout dat it optimisme en de langst nei in nije takomst foar altiten foarby is, dat alles wat der noch komt, al "by foarrie âld wêze sil".¹⁰ Wat de literatuer oangiet is it probleem noch grutter, want dêr is it begryp folslein oerstallich, omdat it, seit Veenbaas, net ûnderskiedend is tsjinoer it literêre modernismebegryp. Dat lêste ferhâldt him ommers al antagonistysk ta it politike en filosofyske modernisme. It literêre

9. Benammen Michel Foucault hat it aspekt fan de produktiviteit fan de macht hiel moai beljochte; neffens him giet it by macht net om it deltwingen, mar om it mooglik meitsjen. En om it mooglik meitsjen dat wat oars ûnmooglik makket. Fierder is it fan grut belang om te sjen hoe't it discours (it raster fan taal, ferhalen, teoryen, dat as jildende represintaasje of kennis oer de brute werklikheid leit) in needsaaklik aspekt fan macht is. Om op in maklike manier yn de kunde te kommen mei Foucault syn wurk kin ik de belangstellende lêzer oanriede om Foucault syn foaropwurden by it boek *Les mots et les choses* te lêzen; dat boek is yn it Nederlânsk oerset as *De woorden en de dingen*.

10. DLD p. 12.

modernisme lit parallellen sjen mei it tinken fan ferljochtingskritisys as Nietzsche en Freud, dat it is anagronistysk sein al postmodernistysk.

“It hat der alles fan wei dat it literêr postmodernisme in oerflakkige teoretyske moade is, op syn bêst in aktualisearring en in reprise fan it modernisme. De saneamde ‘postmodernistyske’ techniken toane ús farianten op de fertroude modernistyske tema’s.”¹¹

Hast gjin ien kritikus fan Veenbaas syn essays giet it debat mei him oan oer syn postmodernisme-opfetting. Dat docht allinne Jetske Bilker, mar dêr wurdt de saak net helderder fan. Sy wol hawwe dat it postmodernisme yn de literatuer in beskaat perspektyf is dat oars is as in modernistysk perspektyf. Se wurket net út wat it ferskil útmakket, dat wat dit oangiet stiet Veenbaas syn krityk op it postmodernismebegryp yn de hjoeddeiske Fryske literatuerkrityk noch oerein. Bilker har argumint is autoritêr; se lekket Veenbaas syn eigenikkichheid en pedanterij. Autoritêre arguminten wol ik net ynsette yn myn syktocht nei de wearde fan Veenbaas syn fisy op de Fryske moderne literatuer. Binne syn arguminten om it postmodernisme as fersin te beskôgjen ferstannich, hawwe se wat om ´e hakken?

It earste dat opfalt yn syn behanneling fan it postmodernisme is dat er de boarne fan it begryp yn de filosofy leit: de Frânske filosoof Lyotard soe it munte hawwe. Ik haw gjin ûndersyk nei de skiednis fan it begryp dien, mar my falt op dat alle oersjoggen fan it postmodernisme altiten op syk geane nei wêr’t it wurd foar it earst brûkt waard en troch wa. Veenbaas is hjir dus gjin útsûndering. Klearrichheid oer de oarsprong is der blykber noch net. De gesachhawwende *Johns Hopkins Guide to Literary Theory & Criticism* wol hawwe dat it foar it earst brûkt waard yn de arsjitektuer, en wol yn 1947. De earste appropriaasjes yn de literatuerteory binne der neffens dyselde gids al yn de iere jierren sechstich fan de foarige ieu en roppe dan ek al direkt de fraach op oft it begryp fan wearde wêze kin yn de letterkunde. As it begryp allinne mar slaan soe op literêre techniken, dan is it ûnderskied tusken modernisme en postmodernisme net sa maklik te meitsjen – ek it wichtichste argumint fan Veenbaas. Dochs is der neffens dyjingen dy’t it begryp ferdingje, wol reden om in ûnderskied tusken modernisme en postmodernisme te meitsjen en dat ûnderskied leit op it flak fan de hâlding fan de skriuwer en/of har produkt tsjinoer de maatskippij. Dêr’t it modernisme in grutte klam leit op de autonomy fan de keunst en de literatuer, twifelet de postmo-

11. DLD p. 15.

derne auteur oan dy autonomy; dêr't de modernist himsels foar de massa(kultuer) oer opstelt, oemarmet de postmodernist de massakultuer; dêr't it modernisme karakterisearre wurde kin as in hyperrealisme – in skriuwster lykas Virginia Woolf skriuwt út de oandriuw wei om it 'libbene libben' wer te jaan en op te roppen¹² – is it postmodernisme in konstante befêstiging fan de finzenis fan de represintaasje, de taal, dy't altiten tusken de minske en de wrâld stiet. Dêr't de modernist syn of har fakmanskyp ynset om oan it klisjee en de konvinsje te ûntsnappen, rollet de postmodernist yn de klisjees om, boartet dermei en miskent bytiden ek wat bûten de tekst is.

It postmodernisme as fersin te sjen, sa as Veenbaas docht, ymplisearret dat er de diskusje oer de ferhâlding fan literatuer en maatskippij net wichtich fynt. Op grûn fan de hjirboppeneamde aksintferskillen tusken modernisme en postmodernisme meie we konkludearje dat yn technyske of syntaktyске sin net sa maklik in ferskil te meitsjen is tusken modernisme en postmodernisme - de postmodernist brûkt in stik hinne deselde prosedeas as de modernist; it is nuodlik om prosedeas te finen dy't net al earder troch modernisten brûkt binne. De hjirboppeneamde *Johns Hopkins Guide to Literary Theory & Criticism* seit it sa:

“Every distinguishing feature of postmodernism can be located in an era prior to our own. Periodization begins to seem a rhetorical creation, a way of constructing a historical “other” that allows us to define a desirable present by contrasting it to a past (or to denigrate the present for being inferior to the past).”¹³

Kleardernôch hat it ferskil ek te krijen mei de selspersepsje fan de keunstners.¹⁴ Dêr't foar de modernisten it ûnderskied tusken hege en lege keunst in enoarme betsjutting hie, is it berikken fan de status fan ofwol folksheld of gewoane jonge foar de postmoderne keunstner it heechst tinkbere sukses. Hiel moai wurdt dat ek yllustrearre yn de neikommende útspraak fan Trinus Riemersma as reaksje op Veenbaas syn oantiging dat er op it plús sitte soe.

12. Sjoch ek myn artikel ‘De beteugeling van de mimesis. Het realistische regiem in de Friesche Volksalmanak.’ Yn: B. van Heusden en E. Jongeneel, *De Spiegel van Stendhal. Over de weergave van de werkelijkheid in literatuur*. Groningen, Historische Uitgeverij 1998, p. 152-165.

13. Michael Groden and Martin Kreiswirth (eds.), *The Johns Hopkins Guide to Literary Theory & Criticism*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press 1994, p. 587.

14. Miskien is dit ek wol wat Jetske Bilker bedoelt mei har klam op it perspektyfferskil.

As myn observaasje kloppet, dan is de fiksjeonele figuer dy't Riemersma skept yn syn kommentaren op Veenbaas by útstek in postmoderne figuer:

“Op it plús sitte is in metafoar foar macht hawwe. Hat ien fan dy fiif minsken [de Q-bent, oftewol Piter Boersma, Josse de Haan, Steven de Jong, Reinder van der Leest en Trinus Riemersma] macht? Allinnich Piter Boersma, dy is redakteur fan in tydskrift en foarsitter fan it skriuwersbûn. [...] Wat de oaren oangiet, wat hawwe dy foar macht? De Haan, De Jong, Van der Leest en Riemersma, it binne thússittende âlde hearen dy't harren froulju skewiele mei jerappelskilen.”¹⁵

Betsjuttingsleas is it net dat Veenbaas it postmodernisme as in fersin beskôget. Hy liket him dermei op in earst modernistysk en dan boargerlik stânpunt te setten dat de keunst hielendal frij en autonoom funksjonearje kin en moat en dat dat kin ûnder omstannichheden dy't it meast lykje op dy fan de boargerlik-liberale maatskippij dêr't wy tafallich yn libje.¹⁶ Sa stiet it yn syn essay *De keunst as metropoal. Gedachten oer in humanitêre estetika*, it essay dat wol wer fûl kritisearre wurdt yn DD. Foar dat ik dêr op yngean, meitsje ik myn gedachten ôf. Wat Veenbaas en passant docht troch it postmodernisme te ûntkennen, is op in djipper nivo in formele opfetting fan literatuer te beklamjen. Dat is dêrom sa nijsgjirrich omdat er eksplisyt krekt in hiel oare, fral ynhâldlike literatueropfetting ferdigenet. In opfetting dy't net de foarm beklammet, mar de autentisiteit, de fint, de psychology. As er it postmodernisme as oantsjutting foar in perioade as fersin beskôget, dan is de fraach oft krekt dat ferskil yn hâlding fan de skriuwers, kritisy en letterkundigen net ek yn syn optyk wichtich wêze moatte soe.

Net allinne de formele eftergrûn fan Veenbaas syn krityk op it postmodernismebegryp yn de literatuerteory is opmerklik, ek it a-histoaryske aspekt dêrfan is dat. Kin der eins wol wat nijs wêze ûnder de sinne as de keunst wurklik frij fan alles wêze soe? Veenbaas sjocht dy konsekwinsje ek wol, al bringt er dy net yn ferbân mei syn fisy op it postmodernisme. Yn it krekt neamde essay komt er mei in wol hiel njoggentjinde-ieuske oplossing: ‘de minsklike frijheid is grutter as syn polityk-etyske frijheid’.¹⁷ Demokrasy is it maksimum dat der op it polityk-etyske fjild te berikken is, mar sels ûnder dy kondysjes wol de minske mear. De keunst is neffens Veenbaas it plak

15. DD p. 108.

16. Of moatte wy sizze “yn libbe hawwe”?

17. DLD p. 24.

dêr't dy frijheid him uteret. It is de rasjo fan de keunst en har besteansrjocht. Gjin niget dat ien dy't keunst sa universalistysk benei komt, it postmodernisme as fersin beskôget.

De paradoksale konklúzje oer Veenbaas syn fisy op de Fryske literatuer is dat er in postmodernere strategy hat as er sels witte wol. Is it net sa dat er yn syn foarkar foar neam it mar it "subjektive" psychologysk realisme fan skriuwers as Durk van der Ploeg en Hylkje Goïnga krekt opkomt foar wat troch (wat hy) it formalisme (neamt) ta "it oare" makke waard? Net mei in berop op in universeel kredo is Goïnga har wurk mooglik de muoite wurdich, mar om syn hiel konkreet en sekuer bleatlizzen fan de taal dêr't wy yn libje, it ferteltechnyske raster dat ús omgong mei manlju beskaat.¹⁸ Om dat dúdlik te meitsjen is it noadich om te sjen nei de maatskiplike ferhâldingen dêr't it yn ta stân komt¹⁹ – it binne de ieren en sinen dêrfan.

DLD as ferslach fan lê sûnderfiningen

Werom is de lêzer eins in duvel? In duvel striidt mei God om de sielen fan de minsken. Syn ark is ferlieding. De duvel tsjoent de minsken oplossingen en ynlossingen foar eagen. De duvel wit wat minsken wolle, wêr't se bang foar binne, wat se lêstich fine. Veenbaas syn duvel is op de siel fan de skriuwer út en hy betellet der rynsk foar: as de skriuwer syn siel jout, skinkt de duvel him it ivige libben. Dat is frjemd – we hawwe dochs altiten leard dat as wy yngeane op de ferliedingskeunsten fan de duvel, we net krije wat we winskje, mar krekt it tsjinoerstelde. Net ivige rom, mar swarte en útsichtleaze dea, en dat wy, as wy ús siele net wei skinke en der de ferantwurdlikheid foar nimme, it ivige libben ús skonken wurde sil.

Ferskillende kritisy binne yn DD yngien op it duvelbyld yn Veenbaas syn essays. Harmen Wind bringt de selde twifel plastysk nei foaren:

“De duvel bynt de stjerling oan it fergonklike lok dêr't dy op ôfjage is: geniet en wille, skientme en kennis, rykdom en oansjen, en lit him dêr sels it hout mei oanslepe dêr't er ivich op baarne sil.”²⁰

18. Sjoch ek myn essay 'De vermoorde onschuld. Relatieproblemen en seksualiteit in het werk van Hylkje Goïnga.' Yn: *Us Wurk* 38 (1989), p. 95-117.

19. Hjir haw ik it net allinne oer it proses fan skriuwen, mar ek oer de realisearring fan it wurk troch de lêzer.

20. DD p. 12.

Sa'n miskenning fan de betsjutting fan de duvel yn ús kollektyf ûnthâld moat of wol hiel bewust dien wêze of dochs op ûnbewuste prosessen wize. Yn it earste gefal soe 'it ivige libben' foar in skriuwer betsjutte kinne dat dy nea as gewoan sterflik minske mank de oaren stean kin, wat úteinlik dochs ek in krús is. Yn it oare gefal soe in konklúzje wêze kinne dat Veenbaas him hjir fersprekt en dat der in aggressive winsk efter sit om de skriuwer de mûle te snuorjen om sels mar heard te wurden. Wannear't in skriuwer docht wat Veenbaas wol - har of syn siel sjen litte - en foldwaan soe oan Veenbaas syn noarmen, betsjut it de ein, de dea foar him of har as skriuwer. Ik freegje my ôf oft Veenbaas him bewust west hat fan it keatling fan assosjaasjes dy't hjirmei yn de hollen fan syn lêzers op gong brocht wurde kinne. Dy fraach wurdt pregnanter neigeraden dat men better lústeret nei de kritiken op de essays sa as dy yn DD steane. Steven de Jong benammen kin Veenbaas syn dwaan en litten yn de Fryske literatuer net as in boarterijke sjen.

“By Veenbaas moat der in oar produkt ferkocht wurde as in Frysk boek en dat produkt is Jabik Veenbaas sels” [...].²¹

Oft dit no oerdreaun is of net, dizze reaksje lit sjen dat De Jong Veenbaas syn sprekken opfettet as it oplizzen fan swijen oan oaren. De Jong syn kriteyk wurdt ûndermear ynjûn troch de posysje dy't Veenbaas ynnimt yn it literêre fjild. Ien dy't de ferantwurdlikheid op him nimt om oan in grut publyk Fryske literatuer te presintearjen – Veenbaas is de literatuerresinsint fan de LC – moat syn fak ferstean. Hy moat argumintearje, ynformearje en útlizze; hy moat ta op in hichte tsjinstber wêze en ree wêze om ûndersyk te dwaan en syn boarnen nei te gean, en dêr, lit De Jong sjen, mankeart it allegear oan by Veenbaas.

Yn DD stean trije essays fan Steven de Jong; allinne de tredde hat DLD ta ûnderwerp en dêr is de kriteyk minder rjochte op histoaryske flaters en tekoartkommings fan de essays, mar rjochtet er him fral op it konservatisme dat út de essays sprekt. Dat docht it op twa manieren, troch de toan en troch in soarte fan psychologysk ymperialisme dat út de essays sprekt. Neffens De Jong hifket Veenbaas alle literêre wurken op har fermogen om it gedrach en bestean fan minsken goed stal te jaan. Allinne as dat bart, kin praat wurde fan in slagge literêr wurk. Yndie, it wurd 'psychology' komt noch alris foar yn Veenbaas syn essays en De Jong nimt dat letterlik. Psychology, seit er, dat is in wittenskip, en literatuer is wat oars; de psychology as wittenskip

21. Steven de Jong 1999, yn DD p. 31.

hat him sûnt it begjin fan de 20ste ieu ûntwikkele. It mei foar in part wier wêze dat har oarsprong yn de romantyske en realistyske literatuer leit, krekt lykas dat foar de sosjology jildt, mar op it stuit dat der in beskate formalisearring plak fynt en der socht wurdt nei suver kausale en net-teleologyske wetten dy't it minsklik gedrach beregelje, is der foar de literatuer op dit stik fan saken net safolle mear te dwaan. Net psychologyske wiereftichheid is de taak fan de skriuwer, mar ûntwerpe, eksperimentearje, seit De Jong:

“De hjoeddeiske dichter [...] rint foar de moade út; hy is de ûntwerper en net de drager fan it pakje: hy moat syn wrâld yn syn iennichst passende fersfoarm fange.”²²

Sa presys komt it yn de literêre krityk! De Jong en Veenbaas prate hjir, tinkt my, by inoar lâns. Fraach is wa't dêroan skuldich is en it liket derop dat ek hjir wer Veenbaas te maklik tocht hat dat wat hy fynt dat literatuer dwaan en jaan moat, *psychology* is, en dat er net folle op hat mei de gongbere betsjutting fan it wurd. Hjir ek wer haw ik it idee dat ik begryp dat Veenbaas net sizze wol wat De Jong him taskriuwt, mar ek hjir wer sjit de essayist syn ynformearjend en útlizzend fermogen tekoart. In goedwollende lêzer fan de essays soe oannimme kinne dat Veenbaas sizze wol dat literatuer op de ien of oare manier *bewustwêzen* stal jaan moat, mar dermei is dy yndie gjin *psychology* mear²³ en docht se wat oars dat noch net sa maklik yn ien begryp te fangen is. Hie Veenbaas taastendewei besocht om syn betinken op te bouwen en net sa gau syn taflecht te nimmen ta grutte wurden, dan wiene syn oardielen oer Fryske romans miskien wolris folle nijsgjirriger wurden. Lykwols, de essayist moat net tefreden wêze mei it gefoel in goed idee te hawwen, hy moat it ek sjen litte, en dat freget in follere gruttere presisy as dat Veenbaas etalearret.

In literatuerkrityk dy't de lêzer sintraal set, of dy't antwurd jout oan de skriuwers, soe jin it essay fan Anne Wadman *Apology fan de kritikus* út

22. Steven de Jong 2003, yn DD p. 70.

23. Nijsgjirrich is dat yn 99 % fan de ynliedingen yn de *psychology* dy't yn de twadde helte fan de 20ste ieu toanoanjouwend wiene, yn it register it begryp *bewustwêzen* net te finen is. De wittenskiplike stúdzje *psychology* wie krekt desennia lang fundearre op de oertsjoeging dat psychologyske ferklearringen net in berop op bewustwêzen hoege te dwaan. De lêste jierren feroaret der wat dit oangiet wer it ien en oar, sûnt benammen yn de wiskunde en de teoretyske natuerkunde it begryp bewustwêzen wêr as nijsgjirrich ferskynsel opdûkt. *L'histoire se répète*: op 'e nij kin literatuer, dy't de struktuer fan it bewustwêzen ûndersiket, as paadsljochter sjoen wurde.

1949 yn it sin bringe kinne. En wat is dat essay in ferromming as men it mei Veenbaas sines ferliket. Wadman praat de Fryske literatuer nearne goed en fynt, omdat de lêzer/kritikus syn goede tiid oan in skriuwer jout en en syn bewustwêzen foar him iepenstelt, dat er kwaliteit easkje mei. Hat in skriuwer neat fan wearde jûn, dan hat de lêzer/kritikus rjocht om argewaasje te hawwen en dy om te setten yn in kritysk besprek. Terjochte seit Wadman dat dit neat te krijen hat mei subjektiviteit. Op it stuit dat de kritikus syn oardiel op papier set, konformearret dy him oan de regels fan de taal. Lêzer/kritikus en skriuwer, se ferhâlde har antagonistysk en beide hawwe oare belangen.

Sa'n taljochting fine we net by Veenbaas; oars as de titel fan de essaybondel wol, is de lêzer in *facteur négligeable*. Dat seit wol wat! Yn de letterkunde en literatuerwittenskip is der sûnt de jierren 1970 in soad omtinken foar de lêzer as dyjinge dy't it keunstwurk realisearret.²⁴ Dat omtinken foar de lêzer wie in reaksje tsjin in ta epistemology ferglidende literatuerwittenskip dy't allinne mar dwaande wie mei de betingsten foar jildige ynterpretaasjes fan literêre teksten. Troch ynterpretaasje op te fetsjen as in proses dêr't twa partijen by belutsen binne, en lêzen te sjen as in útfiering fan in tekst, kaam der romte foar de empiryske lêzer, de persoan dy't literêre teksten realisearret. By dit omtinken foar de empiryske lêzer heart in relativearring fan sawol it ideaal fan de kreative betsjutting fan in literêr wurk as fan de hast godlike status fan it literêre wurd en wurdt en passant ôfrekkene mei de letterkundige as midler tusken it gewoane folk en de keunstner. Ek de betûfte en orizjinele kritikus kin net oars as syn of har, altiten beheinde, witten en ûnderfiningen mei te bringen yn ynterpretaasje en wurdearring fan literêre teksten. Tagelyk kaam der ek romte foar in prosesmjittige en aktive opfetting fan ynterpretaasje. De betsjutting leit net yn de tekst, mar komt ta stân yn wikselwurking, neidat in tekstbrûker der om beskate - en net ta ien werom te bringen - redenen in tekendrager fan makke hat.

“Koal is kost. Dát stiet yn de Bibel!”

Omtinken foar de lêzer giet dan ek mank mei it ôfweagjen fan wat fan de tekst is en wat fan de lêzer. Yn Veenbaas syn essays bart dat ôfweagjen winlik nearne. As wy nei de earste rigels fan alle essays sjogge, dan skriuwe dy

24. De resepsje-estetika, ferbûn mei it tinken fan minsken as Felix V. Vodička, Hans Robert Jauss en Roman Ingarden, is hjir it meast sprekkende foarbyld.

allegear in beskate karakteristyk oan in skriuwer of in wurk ta. It grutte essay oer Riemersma syn romans, *De God fan stront en jiske*, begjint sa:

“Trinus Riemersma heart ta de belangrykste fernijers fan de Fryske literatuer fan nei de Twadde Wrâldoarloch en tagelyk is der amper in skriuwer te neamen dy’t sa *oanwiisber* (myn kursivearring) sa faak ynfloeden fan oaren ûndergie.”

Der folget in rige fan skriuwers rûnom út de moderne literatuer wei; se hawwe allegearre har spoaren yn Riemersma syn romans efterlitten. Dy spoaren wurde lykwols net oanwiisd – ek al binne se “oanwiisber” – en as der al konkreet op oerienkomsten yngongen wurdt, dan binne dy sa tige algemien formulearre dat elkenien en alles wol spoaren yn Riemersma syn wurk nei-litte kind hie. Yn itselde essay lêze we:

“En fierder is der yn guon ferhalen frij dúdlik sprake fan de ynfloed fan de prozaïst Hessel Miedema [...] Dy twa ynfloeden binne hjir net los fan elkoar te sjen, se fersterkje elkoar. Yn it wurk fan Hessel Miedema sels is de krytyk op de kontemporêne kultuer like dúdlik oanwêzich” [...].²⁵

As elkenien dy’t yn dy snuorje krytyk op ‘de kontemporêne kultuer’ hie, ynfloed op Riemersma hân hawwe soe.... Sa’n wize fan riddenearyn docht my tinken oan in grapke dat ús heit earder wolris makke en dêr’t, tinkt my, elkenien wol in fariant fan kin. “Koal is kost! Dát stiet yn de Bibel!” Yndie hawwe de kritisy fan Veenbaas syn essays dizze *namedropping* ek hurd kritisearre. Ek sy meitsje dúdlik dat it by it neamen fan nammen bliuwt en dat nearne in echt fraaie parallel oantoand wurdt. Josse de Haan docht noch syn bêst om keunstners te finen dêr’t Trinus Riemersma mei lykoprint – hy neamt û.o. de filmer Ingmar Bergman –, mar hy is sa ferstannich en bring se as hypotezen. No giet it my hjir net om de literatuerhistoaryske (ûn)krektens – dat is al behannele – mar om de kâns dy’t Veenbaas lizze lit om hjir de lêzer as (mei)beskiedende faktor te yntrodusearjen. Net sa lyk de lêzer as konkreet, anekdoatysk persoan, mar de lêzer as “betsjuttingjouwer” of “tekentakenner”. Om oarder oan te bringen yn de somtiden betiizjende wrâld dy’t yn in literêre tekst kreëard wurdt, sykje we om gelikenis, om it bekende en gerêststellende. Ien fan de manieren om it frjemde minder frjemd te meitsjen is troch it mank oare teksten te setten en it ta teken fan eat wat al bekend is te meitsjen. Dat jout lykwols ek de mooglikheid om it wurk sels op in ôfstân te

25. DLD p. 49.

hâlden. Sa'n lêsstrategy soe ik in ûntwikende neame wolle. Dy strategy folget Veenbaas nochalris.

As foarbyld nim ik nochris syn essay oer it oeuvre fan Riemersma, *De God fan stront en jiske*. De roman *Fabryk*, seit Veenbaas, is in realistyske psychologyske roman dy't "ús toant hoe't de skriuwer it plak fan de minske yn de kosmos sjocht". De tematiken dy't oan de oarder komme, binne de ferhâlding fan it yndividu en de technokratyske maatskippij, it tekoart oan fitaliteit fan de net egoïstyske minske (de problematyk fan de *loser*), en de neatichheid fan al it minsklik stribjen. It is net sûnder betsjutting dat Veenbaas *Fabryk* in psychologyske roman neamt. Riemersma soe mei dizze roman in gefal delset hawwe, hy toant it gefoelige yndividu dy't him yn de moderne maatskippij net hanthavenje kin. Sa is *Fabryk* ta in ideeëroman wurden, dat it perfoarst net is. Veenbaas set *Fabryk* yn in tradysje dêr't Jo Smit syn tinken oer de moderne roman in foarname rol yn spilet. Dy observaasje kin útkomme, allinne doocht noch Veenbaas syn ynterpretaasje fan Smit syn fisy op de moderne roman, noch de ferbining mei *Fabryk*. Smit wol hawwe dat syn tiid – wy skriuwe om en de by 1960 – om in nij type skriuwen freget, in skriuwen dat gjin oare wierheid befettet as wat der stiet en yn twifelgefallen gjin antwurd jout op hoe't it winlik sit. De skriuwer "is langer net de man fan de poppekast".²⁶ It ferskil tusken in moderne roman en de realistyske roman dêr't er him tsjin ôfset is de mjitte fan neite: de foargonger fan de moderne roman, dy't ik foar it gemak mar eefkes de realistyske roman neame sil, rekke net oan de "grûnslaggen" fan ús bestean:

"It boek nimt ús mei, sels reitsje wy derfan ûnder de yndruk, wy identifisearje ús ûnbewust by it lêzen mei de persoanen, mar tagelyk witte wy dat it wier oer oaren giet. It docht ús oan, wis, mar net oant yn ús djipste grûnslaggen; want net ús eigen libben is hjir faai, altiten in oar sines."²⁷

Yn de moderne roman is dy ôfstân weifallen, alles wat wy oer de boekepersonaazjes witte wolle, wêr't we ûnwis oer binne, smyt ús werom op ússels: der is gjin oare wrâld dêr't de wierheid oer it personaazje yn te finen is. Dit is wat Smit bedoelt as er in ferliking makket tusken de moderne roman en Elckerlyk: do bist dy man, ofwol yn in moderne roman falle lêzer en perso-

26. Jo Smit, *De moderne roman as moraliteit* (hjrnei MRM). Koperative Utjowerij, Boalsert 2000 (oarspr. 1960), p. 54. Yn ien fan de kommende nûmers fan *Us Wurk* sil in besprek fan de troch Jabik Veenbaas besoarge nije útjefte fan Jo Smit syn essays ferskine.

27. MRM p. 53.

naazje gear. Sjogge wy no wat Veenbaas dêrfan makket yn syn analyze fan *Fabryk*, dan miskent er krekt dit gearfallen mei de protagonist. It is “in fabryksarbeider” dêr’t in ûntjouwing ta in psychoaze syn beslach yn kriget.²⁸ Sa’t bliken docht is Veenbaas as lêzer net de *loser* wurden dy’t Riemersma stal jout; hy sjocht de haadpersoan as in drager fan in tal skaaimerken dy’t de skriuwer brûkt om ús (net-psychoatyske arbeiders) “de tweintichsteieuske Elckerlyc” te toanen. Wy binne it dus net en krekt dêrom is dizze op ideeën yn stee fan op konkrete foarstellingen “de klústering fan byld en tinzen beide” basearre lêzing fan Riemersma syn roman sa opmerklik foar ien dy’t omtinken hawwe wol foar de lêzer.

Dit op ôfstân setten fan de personaazjes en skiednissen hâldt Veenbaas yn it hiele essay fol. As er it oer *De reade bwarre* hat, seit er dat Riemersma dêr de minske sjocht as “in wêzen dat him sjoemeljend in goed plakje op ierde besiket te bewrotten”; nei oanlieding fan *Nei de klap* konkludearret er dat “Riemersma syn minsbyld noch al synysk bliuwt, mar sa’t it liket minder iensidich negatyf wurden is”. Koartsein, romans as gefalstúdzjes. Portretten fan minsken dy’t oars as oars binne, en fral ek oars as wy. Der is in wrâld om de protagonist fan *Fabryk* hinne dy’t wit hoe’t it winliken sit. Mar ien kear liket Riemersma syn skriuwen Veenbaas ferlieden hawwe te kinnen om de ôfstân op te heffen. Dat barde troch it koarte ferhaal ‘it ljocht fan ‘e sinne’, dat troch “de folslein persoanlike ynset fan de skriuwer” in gearfallen fan de lêzer Veenbaas en “de pedofyl”²⁹ bewurkmasteret. Uteraard kin men Jabik Veenbaas net ferwite dat Riemersma syn proaza him net ta yn syn “grûnslaggen” rekket. Yndie is it opmerklik dat in protte lêzers net meikinne yn de wrâld dy’t yn *Fabryk* stal kriget. It is frjemd dat it neffens my sintrale byld yn al Riemersma syn romans en ferhalen, de kastaasje, de opheffing fan it ferskil tusken froulju en manlju en it deadzjen fan it langstme en de hieltyd grutter wurdende eangst foar agresje, noch fan net ien kritikus of letterkundige it omtinken krige hat dat it fertsjinnet.

Nommele doelen en it literêre essay

It seit himsels dat it hifkjen fan in stik of wat essays op har komposysje, fisy, tinkkrêft en styl, allinne barre kin troch net allinne dat wat swier negatyf

28. Dit selde op ôfstân setten fan de romanynhâld bart yn S. Bakker-Palma, ‘De sjenner. Analyze fan de sykteskiednis fan de haadpersoan yn Trinus Riemersma syn roman *Fabryk*’. Yn: *Us Wurk* 51 (2002) p. 1-42. Hjir wurdt de protagonist ek sjoen as gefal: de diagnoaze is skizofreny.

29. DLD p. 51, 53 en 77.

is op de skealjes te lizzen, mar ek it substansjeel positive. De reaksjes dy't gearbrocht binne yn DD jouwe as kwaliteit fan de bondel oan dat dy de lêzers opskerpet, ta diskusje útnoeget, ûnôfhinklik oardielen jout, guon romans van Durk van der Ploeg knap analysearret, en it wurk fan benammen de dichter Tamminga foarbyldich werjout.³⁰ Harmen Wind lêst de bondel as in wraam op polemyk. Dêrút ferklearret er de "ferfoarming en oerdriuwing" yn de essays. Dy soene foar it doel, diskusje oangean, adekwaat wêze kinne. Lykwols hat ek Wind der gjin fertrouwen yn dat DLD ta in histoarysk debat liede sil. Net ien fan de besprekkers is royaal yn syn of har wurdearing fan de skriuwertrant en styl fan de essays – we hawwe al sjoen dat Steven de Jong, Jetske Bilker en Trinus Riemersma argewaasje hawwe fan de toan fan de essays. Wol falt op dat guon besprekkers sa no en dan sitaten út de essays brûke dy't harren direkt en helder foarkomme. Der wurdt winlik mar in lyts bytsje omtinken jûn oan de styl yn inge sin, dat men soe sizze kinne dat dy yn elts gefal net negatyf beoardiele wurdt.

It paradoksale feit docht him foar dat de útjefte fan de essaybondel wol ta reaksjes laat hat, miskien krekt trochdat it de essays oan kwaliteit ûntbrekt. Dat is in soere konklúzje, mar wol ien dy't sichtber makket dat de oertsjûging dat it yn de Fryske literatuer oan goede literêre krityk mankeart, útkomt. In noch grutter probleem is it dat oeuvres fan belangrike Fryske auteurs, essayisten en polemisten, noch mar sa'n bytsje literatuerwittenskiplik omtinken hân hawwe – dat soe dochs ek de literêre krityk in goede oantrún jaan kinne. It is maklik en skriuw soks ta oan it ûntbrekken fan middels foar akademysk letterkundich ûndersyk. Miskien is rommere middels net de ienige oplossing: de tiid is ryp om de beakens yn it frisisstyske ûndersyksfjild te ferlizzen en dêrby ek de dissiplinegrinzen sa as dy har yn de lêste desennia ôftekene hawwe, op 'e nij te besjen. Ien fan de wichtichste wittenskiplike fora yn Nederlân, de KNAW, hat lang om let sjoen dat him yn it letterkundich fjild in belangrike ferskowing foardien hat nei in kultuerwittenskiplike oanpak fan literatuer.³¹ Folle better liket sa'n oanpak by steat om literêre uteringen de kontekst te jaan dy't har besteansrjocht binne. Krekt hjir yn Fryslân, dêr't de autonomisearring fan de literatuer altiten in wat problematyske saak west hat – omdat Fryslân in *république littéraire* is – is dy kul-

30. Tineke Steenmeijer-Wielenga wol hawwe dat wat har oangiet it essay oer D.A. Tamminga "sa yn in hânboek oer de Fryske literatuer oernommen wurde kinne soe" (DD p. 140).

31. Op 26 novimber lêstlyn wurde in symposium belein oer dy ferskowing en har effekt op de ferkaveling fan it ûndersyksfjild yn de humaniora.

tuerwittenskiplike oanpak hielendal net sa nij.³² Folle earder as der yn de grutte letterkundes omtinken wie foar bygelyks de idintiteitsfoarmjende aspekten fan it literêre diskours, wie dat der yn Fryslân. It is dan ek spitich dat Jabik Veenbaas syn essays werhelje dat de literatuer apart stiet, oerienkomt mei in bepaald stikje fan de minsklike ûnderfining, en allinne út dy bysûnderheid wei beskôge wurde moat. Foar in fruchtbere literatuer, literatuerkrityk en literatuerwittenskip hawwe wy sa'n apart fjild noadich, mar net om it allinne formeel te beskriuwen, mar om sjen te litten hoe't it him ferhâldt ta oare terreinen fan it libben, hoe't it ûntwerpt en "de wrâld yn syn iennichst passende foarm fangt".

Rijksuniversiteit Groningen
Frysk Ynstitút

32. Yn dy sin is dat aspekt fan it postmodernisme net like relevant, mar dêr giet Veenbaas spitigernôch net op yn.